

УДК 330.143

Пономаренко Г.Ю.,
Національний університет
біоресурсів і
природокористування України.

ИНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ КАПІТАЛ ТА ЙОГО РОЛЬ В ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Досліджено сутність та складові інтелектуального капіталу підприємства, визначено його роль у господарській діяльності. Узагальнено підходи до оцінки інтелектуального капіталу та визначено можливості їх застосування на практиці.

Постановка проблеми. В умовах стрімких технологічних змін і високої конкуренції головним ресурсом підвищення конкурентоспроможності підприємства стає перетворення економічно значущих знань підприємства в інтелектуальні ресурси, які можуть бути дозволяють активізувати процеси виробництва, розповсюдження та використання знань всередині підприємства, що дає імпульс інноваційній діяльності. Тому постає проблема розвинення методологічних та прикладних засад інтелектуального капіталу як стратегічно важливого активу, що дозволяє підприємству відчутно прирощувати цінність та, як наслідок – зміцнювати свої конкурентні переваги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній економічній літературі широко висвітлені такі види капіталу, як основний і оборотний, позиковий і позичковий, промисловий і людський. Інтелектуальний капітал є, на сьогодні, ще недостатньо вивченою в теоретичному плані категорією. Вважається, що цей термін вперше було запроваджено відомим американським дослідником Дж. Ж. Гелбрейтом у 1969 р. Подальшого розвитку він набув наприкінці ХХ століття у працях таких дослідників, як В.Базилевич, Е. Брукінг, О.Бутнік-Сіверського, В.Врублевський, В. Гесць, А. Гриценко, Д. Даффі, Д. Клеєн, Е.Лібанова, М.Мандибур, Мелоун, Л. Прусак, П. Саліван, Т. Стюарт, Л. Федулова та інших. **Невирішена раніше частина загальної проблеми.** Підприємства, фірми, організації в інформаційній економіці використовують різні види внутрішньої та зовнішньої інформації та інформаційних даних для покращення своїх конкурентних позицій та підвищення ефективності управління. Сьогодні серед фахівців менеджменту існує думка, що керувати підприємством – це означає керувати людьми. А людина – це головний носій інтелектуального капіталу. Інтелектуальний капітал сьогодні має таке ж велике значення як і основний та оборотний капітал. Тому необхідно вчасно визначити та зрозуміти суть інтелектуального капіталу підприємства для його діяльності.

Метою статті є визначення сутності інтелектуального капіталу та з'ясування його ролі у діяльності підприємства.

Виклад основного матеріалу. На новому етапі розвитку сучасної економіки загострилися проблеми формування, оцінки та ефективного використання стратегічних активів, унікальне поєднання яких забезпечує підприємству стійкими конкурентними перевагами та використання яких забезпечує підприємству економічні вигоди у досягненні її стратегічних цілей. За таких умов надійним індикатором фінансового здоров'я та джерелом економічного зростання підприємства є зростаюча капіталізація його активів.

Особливістю інтелектуального капіталу є те, що інтелектуальний капітал лежить в основі будь-якого процесу створення економічної доданої вартості, так як сама проста форма виробництва потребує спеціальних знань. Так стверджував П. Друкер: «В основі будь-якого бізнесу лежить особливе знання». По - друге, інтелектуальний капітал є базою для удосконалення існуючих продуктів, послуг і створення нових, та дозволяє розширяти існуючі ринки та формувати нові. По - третє, інтелектуальний капітал забезпечує зростання ефективності виробничих та управлінських процесів, а також забезпечує нормальний хід процесів виробництва, так як компетентність працівників створюється і підтримується знаннями. Водночас він стверджує, що найважливішим внеском в управління у XXI ст. має стати таке саме підвищення розумової праці та знань працівника. Інтелектуальний капітал підприємства формується на базі існуючого обсягу знань, вмінь та навиків працівників, тобто людського капіталу. Людський капітал трактується як наявні у кожної особи запаси знань, навиків та мотивацій [3].

При дослідженні поняття інтелектуального капіталу багато вчених в його структуру включають не лише людські ресурси, що визначають колективні знання та здібності робітників підприємства, а й нематеріальні цінності такі як імідж підприємства та споживачі його продукції (споживчий капітал). Також досить вагомим показником є рівень інформаційного та технічного оснащення підприємства (організаційний капітал). Отже, інтелектуальний капітал підприємства відображає ефективність використання людського, організаційного та споживчого капіталів [2].

Загалом інтелектуальний менеджмент є діяльністю, спрямованою на окремого індивіда, групу чи організацію для систематичного колективного процесу збирання, створення, передавання, зберігання, поширення та застосування знань для найкращого досягнення власних цілей. На деяких сучасних підприємствах у їх сукупній вартості частка інтелектуального капіталу досягає 50-70%, що визначає зацікавленість науковців і фахівців реального сектору економіки в дослідженні проблематики інтелектуального капіталу підприємств [3].

Формування стратегії управління інтелектуальним капіталом пов'язане з вирішенням таких наукових і практичних завдань, як модернізація економіки, ефективне використання інтелектуального потенціалу (держави, регіону, підприємства), підвищення конкурентоспроможності та капіталізації підприємств. Особливо це актуально для українських підприємств, оскільки деякі з них взагалі не враховують фактора впливу інтелектуального капіталу на роботу підприємства.

Стратегія інноваційного розвитку підприємства розуміється як комплексна програма дій, яка визначає пріоритети майбутнього розвитку

підприємства, його проблеми, головні цілі й розподіл ресурсів для їх досягнення, тобто це довгостроковий плановий документ. Цілі інноваційної стратегії визначають спрямованість діяльності підприємства в майбутньому. Основною ціллю інноваційної стратегії є придбання нових технологій, для забезпечення конкурентоздатності продукції на ринку та збільшення за рахунок цього економічної доданої вартості [9].

При розробці інноваційної стратегії підприємства важливу роль відіграють такі фактори як, обсяг та і характер його ресурсів, а саме здібності, вміння та навички персоналу, тобто кадровий потенціал чи людський капітал підприємства; організаційна структура підприємства, об'єкти інтелектуальної власності, портфель патентів і ліцензій, якість ринкової інформації, або іншими словами організаційний капітал підприємства; також ринкова позиція підприємства, а саме частка ринку, рівень конкурентоспроможності, взаємовідносини з клієнтами, все це є споживчим капіталом підприємства. Тому, в основі розробки інноваційної стратегії підприємства лежить наступне: визначення оптимальної структури інтелектуального капіталу підприємства, на основі аналізу економічних показників, які здійснюють вплив на складові інтелектуального капіталу (людський, організаційний та споживчий капітал) та управління його структурою з метою підвищення результатів діяльності підприємства. Вітчизняні підприємства отримують та зберігають конкурентні переваги на ринку саме за рахунок використання унікальних знань та неперервного навчання персоналу, тобто накопиченню інтелектуальної власності. Використання інтелектуального капіталу є основною задачею для будь-якого підприємства, так як інтелектуальний капітал забезпечує його конкурентні переваги на ринку, тому, що містить знання, навички, професійне вміння людини (людський капітал); інформаційні ресурси, новітні технології (організаційний капітал); відносини з клієнтами, конкурентоздатність продукції (споживчий капітал)[4].

Людський капітал (human capital) втілений у працівниках компанії або їх колективах як сукупність знань, кваліфікації та новаторства кожного з них. Компанія, яка розглядає свій персонал як людський капітал, отримує нові можливості формування власних конкурентних переваг. Підвищення цінності людського капіталу досягається завдяки системному розвитку персоналу у відповідності до корпоративних стандартів.

Структурний капітал характеризує здатність компанії отримувати економічні вигоди від інтелектуальної власності (нематеріальних активів) та формалізованих у вигляді технологій, процедур і систем знань компанії (інформаційні процедури, управлінські технології, система прийняття рішень, філософія і корпоративна культура компанії).

Ринковий капітал – це здатність підприємства отримувати економічну вигоду від взаємовідносин із зовнішніми контрагентами та іншими зацікавленими сторонами (лояльність і відданість клієнтів, канали збуту, партнерські угоди з постачальниками, альянси та кооперація, ліцензійні і франчайзингові угоди, бренд тощо). Окрім визначення суті та структури будь-яке економічне явище чи процес потребує оцінки, оскільки “те що піддається оцінці, піддається й управлінню”.

Складові інтелектуального капіталу мають свою специфіку так, як людський капітал сконцентрований на вміннях та кваліфікації працівників, які звичайно з часом збільшуються; організаційний капітал навпаки достатньо швидко може втратити свою цінність, якщо не матеріалізується в продуктах чи вчасно не буде за ліцензований; споживчий капітал також має властивість швидко втрачати свою вартість, так як споживач з тих чи інших причин може переключитись на товари конкурентів. Та при успішній взаємодії цих складових підвищується рівень конкурентоспроможності підприємства на ринку, а при відсутність будь - якої складової в структурі інтелектуального капіталу призведе до зниження його конкурентоспроможності. Тому, створення та ефективне використання інтелектуального капіталу є передумовою успішного економічного розвитку підприємства.

Сучасні тенденції скорочення життєвих циклів продукції, поява нових технічних, технологічних, організаційних та управлінських досягнень вказує на те, що лише інноваційність продукту, а головне – швидкість її комерціалізації може забезпечити конкурентоспроможність бізнес-моделі компанії. Сьогодні очевидним стає факт, що рушійною силою розвитку бізнесу є знання, за допомогою яких розробляються, втілюються і розвиваються інновації. Все більшу роль у процесі створення цінності відіграють не матеріальні, а інформаційні та інтелектуальні ресурси. При цьому, якщо раніше така тенденція була характерна лише для компаній, що працюють у високотехнологічних сферах (комп'ютерні технології, електроніка, комунікації), то сьогодні вона поширюється і на традиційні галузі (металургія, автомобілебудування, легка промисловість тощо) [7].

У фінансовому вимірі підтвердженням цього є випереджаюче зростання ринкової ціни багатьох підприємств над балансовою оцінкою їх активів, що підтверджує високу роль "невидимих" ресурсів у процесі створення вартості. У сучасній економіці поступово зникають сфери, де домінуючу роль відіграє лише фізичний капітал, а підприємства отримують домінантне положення на ринку лише за рахунок доступу до певних матеріальних ресурсів. Отже, формування ефективної моделі бізнесу неможливе без створення, використання, відтворення та розвитку неосяжних ресурсів.

Сучасне бачення неосяжних факторів виробництва доданої цінності втілюється у понятті "інтелектуальний капітал". Науковці, консультанти, менеджери та фахівці, які займаються оцінкою вартості компаній у більшості єдині у своїй думці відносно характеристики і визначення суті цього нового економічного явища. Деякі дослідники навіть стверджують, що для визначення вартості та обліку інтелектуального капіталу необхідна нова фінансова та управлінська концепція [5].

В сучасній економічній літературі нараховується більше 30 методик оцінки інтелектуального капіталу та окремих його елементів [6].

У загальному, до основних ознак того, що компанія володіє інтелектуальним капіталом відносять: ринкова капіталізація компанії перевищує її балансову вартість; співвідношення нематеріальних і матеріальних активів знаходиться в діапазоні 5/1 – 16/1.

У якості показника інтелектуальності бізнес-моделі компанії може використовуватись коефіцієнт Тобіна:

$$Kt = \frac{MV}{VA}, \quad (1)$$

де MV – ринкова капіталізація компанії; VA , – вартість заміщення активів компанії (сума балансової вартості активів).

Сьогодні у багатьох транснаціональних компаній коефіцієнт Тобіна коливається від 5 до 10. Для підприємств із наукомістких галузей, інтернет-компаній, а також тих, що займаються розробкою програмного забезпечення коефіцієнт Тобіна може становити кілька сотень. Це означає, що матеріальні активи практично не задіяні у створенні вартості, а головним виробничим фактором є інтелектуальний капітал. Однак, використання цього показника є обґрунтованим і дозволяє отримати достовірні результати тільки за умови, що у процес створення вартості залучені всі активи компанії. В умовах вітчизняного бізнесу така умова не завжди виконується, оскільки на багатьох підприємствах є "баласт" активів, які не використовуються у господарському процесі, а тому не створюють доданої вартості.

Прийняти рішення про це компанію змусили певні ринкові умови. Так, на початку 1990-х років у Швеції відбулось зниження цін на ринку нерухомості. А оскільки основним видом діяльності компанії було надання послуг у сфері страхування та фінансів, то вартість активів за балансом зменшувались, оскільки серед матеріальних цінностей за балансом найбільшу вартість становили земля та офіс. Керівництво компанії розуміло, що зниження балансової вартості компанії, яке відображалась у публічних звітах, могло негативно вплинути на рішення інвесторів. Водночас, у розпорядженні "Scandia AFS" були такі цінні ресурси, як персонал, клієнти та налагоджена система бізнес-процесів. Однак, ці "невидимі" фактори створення цінності у страховому бізнесі не могли бути відображені у традиційній фінансовій звітності, а тому не дозволяли донести інвесторам повну інформацію про вартість компанії. Модель бізнесу компанії "Scandia AFS" будувалась взаємовідносинах із партнерами по фінансовому ринку, брокерами та клієнтами, які отримували фінансові та страхові послуги високого рівня цінності. Саме ці неосяжні ресурси і створювали основу вартості компанії. Розуміючи це, у 1993 компанія представила інвесторам спеціально розроблений додаток до річної фінансової звітності, в якому вперше була зроблена спроба поряд із матеріальними активами здійснити оцінку інтелектуального капіталу. Звіт про інтелектуальний капітал компанія "Scandia AFS" пов'язує безпосередньо з процесом стратегічного планування, а тому до складу елементів інтелектуальних ресурсів були включені ті, що, на думку менеджерів, мають найбільший вплив на досягнення стратегічних цілей. У подальшому спеціально створений компанією ІТ-підрозділ розробив систему оцінки інтелектуального капіталу Dolphin Navigator, що почала використовуватись з 1998 року. Структура інтелектуального капіталу за системою оцінки компанії "Scandia AFS" наведена на рис. 1.

Рис. 1. Структура інтелектуального капіталу за системою оцінки компанії "Scandia AFS"

Перелік і характеристику основних із них наведено в табл. 1. В останні роки серед менеджерів не тільки зарубіжних, але й вітчизняних підприємств поглиблюється розуміння необхідності ідентифікації та оцінки елементів інтелектуального капіталу як важливого фактора створення унікальної цінності. Це також обумовлює потребу формування бізнес-моделі компанії із використанням системи управління інтелектуальним капіталом. Відомий західний консультант Є. Брукінг визначає такі напрямки управління інтелектуальним капіталом (ІК) [1]:

- ідентифікація елементів ІК;
- розробка політики розвитку ІК;
- аудит ІК;
- документальне оформлення ІК;
- захист ІК;
- поширення ІК;
- примноження та відтворення ІК.

Таким чином, інтелектуальний капітал можна розглядати як певний «генетичний код» підприємства, тому імплементація його системи управління є важливим етапом формування унікальної бізнес-моделі компанії. Роль інтелектуального капіталу полягає у тому, що він прискорює приріст маси прибутку за рахунок формування і реалізації необхідних підприємству систем знань, речей і відносин, які, в свою чергу, забезпечують його високоефективну господарську діяльність. Саме інтелектуальний капітал задає темп і характер оновлення технології виробництва і його продукції, які потім стають головною конкурентною перевагою на ринку. Інтелектуальний капітал дає змогу створювати цінності і забезпечувати конкурентоздатність як окремим підприємствам, так і суспільству в цілому. Роль інтелектуального капіталу підприємства надзвичайно важлива в сучасних умовах ринку і полягає у впливі його складових елементів на економічні результати і формуванні різноманітних економічних цінностей підприємства. Серед таких цінностей варто виділити: збільшення ринкової вартості підприємства; зростання продуктивності підприємства; підвищення ефективності використання усіх ресурсів підприємства; розвиток інноваційного потенціалу; зміцнення і удосконалення конкурентних переваг підприємства.

Основні методики оцінювання інтелектуального капіталу компанії

Назва	Характеристика
Моніторинг нематеріальних активів К.Е. Свейбі	Аналіз неосяжних ресурсів здійснюється у трьох напрямках: зовнішня структура, внутрішня структура, компетенції персоналу. Вибір конкретних показників оцінки за цими напрямками здійснюється із врахуванням специфіки та стратегічних цілей кожної компанії.
Збалансована система показників (BSC) Д.Нортон і Р.Каплана	Ця система оцінювання не направлена безпосередньо на ідентифікацію інтелектуального капіталу, а пов'язана із моніторингом ефективності реалізації стратегії компанії в цілому на основі фінансових і не фінансових показників. Водночас, окремим блоком оцінки виділено такий аспект, як персонал, його розвиток і навчання. Інші елементи інтелектуального капіталу представлені в трьох інших блоках системи оцінювання BSC.
Динамічний метод з використання інтегрального індекса ІС	Індекс був розроблений англійською компанією <i>Intellectual Capital Services</i> , а згодом вдосконалений іншими дослідниками. Методика розрахунку індекса передбачає ідентифікацію та формування ієрархії чотирьох складових інтелектуального капіталу (відносини, персонал, інфраструктура, інновації). Кожен із цих аспектів вимірювався окремими показниками та представлявся у вигляді індекса. Зміна індексів окремих елементів оцінки у динаміці повинна вказувати менеджерам на рівень ефективності використання цієї складової інтелектуального капіталу.
Модель залишкового операційного прибутку (Residual Operating Income)	Залишковий прибуток характеризує фінансовий результат, що отримує компанія від використання матеріальних і нематеріальних ресурсів. Для визначення частки залишкового прибутку, створеного окремо кожним із цих видів ресурсів приймають до уваги два припущення: - компанії, що функціонують в одній галузі, використовують у своїй діяльності приблизно однакову структуру матеріальних активів для створення цінності; - відмінності між бізнес-моделями різних підприємств в певній галузі пов'язані виключно із унікальними неосяжними ресурсами, які використовуються для створення цінності.
Технологія "дорожньої карти" Американського центру продуктивності та якості (<i>Road Map to Knowledge Management Results: Stages of Implementation</i>)	Основна мета APQC полягає в тому, щоб на основі дослідження досвіду ідентифікації та оцінювання інтелектуального капіталу більш ніж 200 фірм запропонувати підприємствам певні орієнтири для перетворення процесу управління неосяжними ресурсами у щоденну практику роботи. Ця "дорожня карта" описує п'ять основних етапів ідентифікації елементів інтелектуального капіталу, кожен із яких має певний набір показників оцінки.

Висновки. Сучасний етап розвитку української економіки характеризується формуванням нових конкурентних переваг, які ґрунтуються на інформаційних ресурсах і елементах інтелектуального капіталу підприємств. В недалекому минулому основні конкурентні переваги підприємства становили технології, пов'язані з матеріальними активами і різноманітні ефекти від масштабів виробництва. Здатність підприємства мобілізувати і використовувати свої нематеріальні активи стала більш значимим фактором. Наявність суттєвого інтелектуального капіталу сучасного підприємства є однією з головних і визначальних конкурентних переваг, що забезпечує стабільний розвиток підприємства і закріплення його позицій на ринку за рахунок підвищення конкурентоспроможності, оскільки ефективне використання інтелектуального капіталу посилює інші конкурентні переваги і сприяє формуванню нових. Розвиток інтелектуального капіталу підприємства здійснюється за умови ефективної взаємодії трьох його складових частин — людського, структурного і споживчого капіталу, в рамках якої відбувається розвиток знань працівників, закріплення цих знань як організаційного компоненту підприємства і їх подальший розвиток та впровадження з метою ширшого використання працівниками.

Список використаних джерел

1. Брукинг Э. Интеллектуальный капитал: ключ к успеху в новом тысячелетии / Брукинг Э. – СПб: Питер, 2001. – 288с.
2. Бутнік-Сіверський О.Б. Інтелектуальний капітал : теоретичний аспект О.Б. Бутнік-Сіверський// Інтелектуальний капітал. – 2002. – № 1 – 90 с.
3. Друкер П. Задачи менеджмента в XXI веке: – М., 2004. – 272 с.
4. Ілляшенко С.М. Сутність, структура і методичні основи оцінки інтелектуального капіталу підприємства / С.М. Ілляшенко // Економіка України. – 2008. – №11. – С.16–26.
5. Мамонтова Н.А. Сучасні підходи до оцінки вартості інтелектуального капіталу /Н А. Мамонтова // Проблеми науки. – 2010. – № 5. – С. 23-29.
6. Ступнікер Г. Л. Модель економічної діагностики інтелектуального капіталу / О. М. Вакульчик, Г. Л. Ступнікер // Економіст. –2009. – №3. – С. 34-39.
7. Ступнікер Г. Формування і оцінка інтелектуального капіталу підприємства / Г. Ступнікер // Економічний аналіз : збірник наукових праць кафедри економічного аналізу. – Тернопіль, 2010. – Вип. 5. – С. 189-192.
8. Ткач І. І. Дослідження процесу формування інтелектуального капіталу підприємства / А. Ю. Мазарчук, І. І. Ткач // Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – 2011. – № 2(156). – Частина 1. – С. 312–317.
9. Эдвинсон Л., Интеллектуальный капитал. Определение истинной стоимости компании. / Л.Эдвинсон, М.Мэлоун. – М., 1999.- 434 с.
10. Stewart T.A. Intellectual Capital. The New Wealth of Organizations./ Stewart T.A. - New York: Currency Doubleday, 1997. - 67 p.